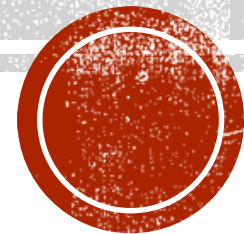

TEORIE PŘEKLADU

VYMEZENÍ PŘEDMĚTU A METODOLOGIE ZKOUMÁNÍ.
Z HISTORIE TRANSLATOLOGIE JAKO VĚDNÉ DISCIPLINY.
ZÁKLADNÍ POJMY

Teorie a kritika překladu
Mgr. Božana Niševa, Ph.D.

TRANSLATOLOGIE (TEORIE PŘEKladU A TLUMOČENÍ) SE DNES ČLENÍ NA:

- dějiny překladu
- obecnou teorii překladu
- teorii tlumočení
- překladatelská porovnávací studia
- didaktika překladu a tlumočení
- kritika překladu

Z METODOLOGICKÉHO HLEDISKA ČLENÍME TRANSLATOLOGII NA:

- Teoretickou
 - Deskriptivní
 - Aplikovanou
- do *teoretické* složky patří obecná teorie překladu a teorie tlumočení;
 - k *deskriptivní* se vztahují překladatelské porovnávací studie a dějiny překladu;
 - aplikovaná zahrnuje didaktiku a kritiku překladu

PŘEDMĚT ZKOUMÁNÍ

- Předmětem zkoumání translatologie je ***translát*** a ***translační proces***
- ✓ Translát, tj. překlad jako produkt, je zastřešující termín, který používáme, když hovoříme o překladu a tlumočení
- ✓ Pro písemní podobu translační činnosti používáme termín *překlad*
- ✓ Pro ústní podobu translační činnosti používáme termín *tlumočení* (tím se speciálně zabývá teorie tlumočení)
- ✓ Translační proces do sebe zahrnuje mj. také vlivy vnějších společensko-kulturních faktorů

METODOLOGIE ZKOUMÁNÍ

- Translatologie jako empirická a integrovaná disciplína vychází metodologicky z **obecné a aplikované jazykovědy a literární vědy**.
- Specifičnost translatologie spočívá v integraci dalších vědních disciplín: **teorie komunikace, sémiotiky, psychologie, kulturní antropologie**.
- K základním metodám výzkumu patří komparativní analýza a interpretace výchozího a cílového textu.
- Důraz je kladen na **recepti překladu, na vliv přijímajícího systému norem** – nejen jazykových a žánrově-stylistických, nýbrž i **mimojazykových**, mezi nimiž patří systémy hodnotové, ideologické a kulturní.
- Využívají se také postupy a metody **psychologie** (zejména při výzkumu tlumočení) a **sociologie**.

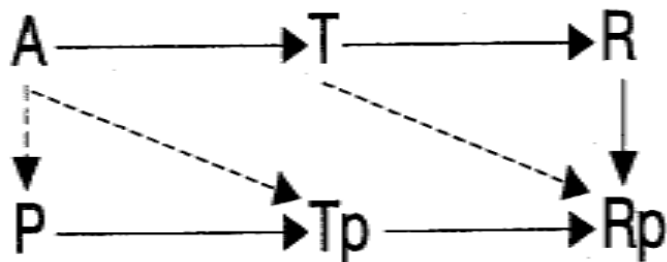

METODOLOGIE ZKOUMÁNÍ

- Z hlediska **teorie komunikace** se přeložené literární dílo studuje nejen v kontextu domácí literatury a kultury, ale i v širších kontextech meziliterárních a mezikulturních.
- Na překlad je tedy nahlíženo jako na **komunikační proces**, tj. jako na dekódování a překódování informace, jejímž nositelem je jazyk jako přirozený systém. Základní komunikační schéma fungování literárního díla v původním jazyce a ve vlastním prostředí

A-----T-----R

se při překladu interpretace tohoto díla mění. Schéma fungování přeloženého literárního díla v kulturním prostředí jazyka překladu je mnohem složitější, vypadá zhruba takto:

METODOLOGIE ZKOUMÁNÍ

- Se **sémiotikou** se teorie překladu stýká mj. při sledování tzv. *faktoru času*, který v překladu vymezuje základní sémiotickou opozici mezi principem zachovávajícím a historizujícím a *faktoru prostoru*, který vymezuje opozici dvou kulturních systémů, systému východiskového a cílového jazyka.
- S **psychologií** se teorie překladu stýká při studiu tvořivé povahy překladatelského procesu, při zkoumání jazykového ovlivňování originálem a procesu rekonstrukce zobrazování skutečnosti v jazyce překladu. Tento aspekt zkoumání přerůstá do psycholingvistiky.
- S **kulturní antropologií** se teorie překladu stýká především při sledování často diskutovaného protikladu přeložitelnosti a nepřeložitelnosti literárního díla. Tento problém velmi úzce souvisí s tzv. zkušenostním komplexem příjemce neboli čtenáře překladu, s jeho kulturně historickou determinací.

METODOLOGIE ZKOUMÁNÍ

- V současném stadiu vývoje obecné teorie překladu je nesporné, že **jazykovědná analýza textu překladu v konfrontaci s textem originálu** je aspektem základním a zároveň výchozím.
- **Jazykověda** jednak přispívá v obecné teorii překladu k přesnějšímu propracování metodologie, jednak rozšiřuje předmět teorie překladu z původního zájmu jen o texty literární na všechny typy překladových textů.
- **Lingvistická konfrontační analýza** textů ve východiskovém i cílovém jazyce musí sledovat systém i jeho aplikaci. V každém překladovém textu lze rozlišovat dvě vrstvy, jimž odpovídají *dvě fáze lingvistické analýzy*:
 1. Vrstvu systémových shod a rozdílů, jejichž sledování je předmětem konfrontační lingvistiky. V této fázi analýzy se hodnotí respektování systémových shod a rozdílů jakožto překlad správný, resp. překlad chybný.
 2. Vrstvu textových shod a rozdílů. V této rovině se překlad jeví jako jedna z možných variant východiskového invariantního textu. Lingvistická analýza v této fázi sleduje překladatelovu jazykovou tvořivost a její výsledek jakožto subjektivně optimální funkční ekvivalent v daném čase a na daném místě.

Z HISTORIE TRANSLATOLOGIE

- Translatologie se začíná konstituovat jako samostatný vědný obor v již 60. a 70. letech minulého století. V tomto období se poznatky ruské formalistické školy a českého strukturalismu staly objevem pro západní Evropu.
- Již v tomto počátečním období vzniká významné dílo *Umění překladu* (1963) českého teoretika Jiřího Levého.
- Integrovaná disciplína v mezinárodním měřítku se translatologie stala až o desetiletí později – v **80. letech 20. století**.
- K zakladatelům moderní translatologie, kteří působili v období 70. a 80. patří také slovenský literární vědce a teoretik překladu Anton Popovič. Jeho nejvýznamnější práce je monografie *Teória umeleckého prekladu* (1975).
- Během posledního desetiletí 20. století teorie překladu přešla od lingvistického, mikrostylistického a literárního zaměření přes komunikační modely a teorii informace k současným sociologickým, kulturologickým a ideologickým orientacím. Současně byl kladen důraz na hledání cesty k vytvoření funkčního modelu celku (překladu, díla, literatury).

Z HISTORIE TRANSLATOLOGIE

- Kromě ve střední Evropě, základy translatologické teorie vycházející z tradice funkcionalistické a strukturalistické metody vznikaly souběžně v Izraeli (Itavan Even-Zohar, autor **teorie polysystémů**, Gideon Toury aj.) a v holandsko-belgickém prostoru (José Lambert, Katrin van Bragt, Kitty van Leuven-Zwart aj.).
- V **80. a 90. letech** se konstituuje tzv. **systemová teorie**, která přesahuje hranice teorie polysystémové (čtyři linie rozvoje systemové teorie: J. Lambert, A. Levefere, francouzský sociolog Pierre Bourdieu, němec Niklas Luhmann)
- V tomto období tedy existují – vedle tradičně funkčně strukturalisticky zaměřené teorie – také dvě další (základní) a silné translatologické školy:
 - **škola deskriptivní** (*Manipulation School* – tento název zavedl Theo Herman), v jejíž rámci vzniká koncepce, že všechny překlady obsahují určitou manipulaci originálu za určitým účelem (Hermans 1985: 11) a
 - **škola obecné translatologie** (*School of General Translatology* německých vědců K. Reissové a H. J. Vermeer), která vychází z myšlenky, že při překládání a tlumočení bychom v první řadě měli brát v úvahu funkci původního a cílového textu. Tato (druhá) teorie je známá také jako *teorie skoposu* – z řeckého slova „cíl, účel“.

POČÁTKY TRANSLATOLOGIE V ČESKOSLOVENSKÉM KONTEXTU

- Základy translatologie v tehdejší Československu byly položeny už v 50. letech 20. století. Významnou úlohu zde sehráli čeští a slovenští lingvisté, literární vědci a překladatelé z praxe.
- Bylo to spjato s rozvinutými tradicemi v oblasti výzkumu jazyka a literatury (B. Havránek, K. Horálek, B. Ilek, J. Levý, K. Hausenblas, V. Kochol, J. Felix, Z. Jesenská ad.)
- Již v této době lze hovořit o základech teorie překladu s lingvistickou, stylistickou, versologickou či literárněvědnou orientací. Důraz je kladen na výzkum v oblasti uměleckého překladu.
- Zvláště intenzivně byla teorie překladu v česko-slovenském kontextu rozvíjena v období **70. a 80. let 20. století**. Výzkum byl orientován k obecné teorii překladu založené na sémioticko-komunikačních principech, k versologické problematice, k vztahu překlad – původní tvorba a také k dějinám překladu.

ZÁKLADNÍ POJMY

- Překlad
- Translační proces
- Překladová ekvivalence
- Výrazový a významový posun
- Mezičasový a meziprostorový faktor v překladu
- ✓ Teorie a praxe překladu zpravidla rozlišují trojí chápání tohoto pojmu:
 - a) překlad jako proces,
 - b) překlad jako produkt,
 - c) překlad jako pojem, který v teoretickém (abstraktním) vyjádření zahrnuje proces i produkt.

ASPEKTY ZKOUMÁNÍ PŘEKLADU

- **Filologická definice** překladu vychází z opozice věrnosti – volnosti jazykového překladu.
- **Lingvistický přístup** zkoumá překlad jako výlučně jazykovou operaci.
- **Sémantický přístup** k překladu se zakládá na sledování překladu jako překódování významů v procesu překládání, na modelování překladového textu z hlediska jazykově významové opozice invariant – variant.
- V novějších translatologických pracích se k překladu přistupuje z hlediska **sémiotického**, resp. **stylisticko-komunikačního aspektu**.
- Z hlediska **komunikačního aspektu** se překlad chápe jako stylistická operace, tj. jako primární a sekundární komunikace. Rozdíly mezi primární a sekundární komunikací lze vyjádřit pojmem **výrazový posun** (ústřední pojem analýzy překladového textu).

TRANSLAČNÍ PROCES

- Při definování pojmu translační proces teorie překladu vychází z chápání tohoto pojmu jako faktu literární, resp. jazykové, komunikace.
- Jde hlavně o akt recepce informací zakódovaných vysílatelem (autorem) do textu a jejich dekodování recipientem (překladačem).
- Z překladatelského hlediska je třeba translační proces zkoumat ze dvou základních aspektů:
 - ✓ Z aspektu monolingvální komunikace
 - ✓ Z aspektu bilingvální komunikace

PŘEKLADOVÁ EKVIVALENCE

- Jeden z ústředních (a nejproblematičtějších) pojmů translatologie:
 - určuje vztah, který existuje mezi originálem a překladem
 - Podle J. Vilikovského (2002: 32) lze termín *překladový ekvivalent* definovat jako „prostředek (nebo soubor prostředků) jednoho jazyka, který je nositelem téže informace jako prostředek (nebo soubor prostředků) jiného jazyka.“
 - A. Popovič chápe překladovou ekvivalenci jako shodu výrazových vlastností a uvádí, že to je „funkční rovnocennost prvků originálu a překladu, jejíž cílem je dosáhnout výrazové shody s invariantem shodného významu.“ (Popovič 1976: 49)
 - Podle slovenské translatologické školy lze rozlišovat různé druhy ekvivalence (s ohledem na to, na jaké úrovni textu se překlad uskutečňuje):
 1. Jazykovou
 2. Textovou
 3. Stylistickou
 4. Paradigmatickou

VÝRAZOVÝ A VÝZNAMOVÝ POSUN

- Pojem posunu v překladu úzce souvisí s pojmem překladová ekvivalence.
- V moderním translatologickém pojetí posuny v překladu jsou změny, které vznikají v procesu překládání, jako výsledek překladatelského interpretačního procesu.
- Termín posun v překladu (z anglického slova „shift“) definoval jeden ze zakladatelů translatologické teorie – britský lingvista C. Catford (1965: 73). Catford uvádí, že to jsou změny, které nastávají v procesu překladu pod vlivem strukturní nekompatibility východiskového a cílového jazyka.
- Pojem rozšiřuje A. Popovič (1970: 79-85), který ho nechápe jen jako výsledek jazykových rozdílů, ale též rozdílů textových, literárních a kulturních.
- Posun by vždy měl být výsledkem vědomé změny vůči originálu, ke které překladatel dospěje na základě hloubkové interpretace originálu ve svém rozhodovacím procesu.

MEZIČASOVÝ A MEZIPROSTOROVÝ FAKTOR

- **Absolutní překlad** v podstatě neexistuje. Existují však způsoby, jak „ztracené“ prvky originálu nahradit funkčně adekvátně.
- **Typologie výrazových změn** v překladu vyplývá ze změn, které nastávají v procesu překládání v makro- a mikrostylistické rovině uměleckého díla.
- **Temporální dimenze** v překladu vyplývá ze skutečnosti, že mezi vznikem originálu a překladu existuje časový rozdíl. V překladu se tato dimenze vyjadřuje přibližováním času originálu (*historizací*) nebo jeho vzdalováním (*modernizací*), což se odvíjí od komunikačního postoje překladatele.
- **Historizace** v překladu vychází z kódu (poetiky) autora originálu. Historizace překladu se zakládá na užívání historických reálií, zastaralých výrazových prostředků apod.
- **Modernizace** v překladu znamená úplná nebo částečná orientace překladatele na příjemce. Překladatel se snaží vyhovět vkusu nebo představám a očekávání adresáta. Projevuje se hlavně v rovině jazykové, ale může ovlivňovat také téma nebo kompozici literárního díla.

MEZIČASOVÝ A MEZIPROSTOROVÝ FAKTOR

- Napětí mezi originálem a překladem zvyšuje nejen mezičasový rozdíl, ale též **rozdíl mezi kulturou vysílajícího prostředí a kulturou přijímajícího prostředí**.
- Napětí mezi odlišnými kulturními systémy vyjadřuje sémantická opozice, kterou je možné v souladu s Lotmanem (1969: 460-477) vyjádřit jako opozici „my – oni“. Typologicky Lotman rozlišuje tři pozice tohoto vztahu:
 1. Aktivita vnějšího prostředí je silnější než aktivita vnitřního prostředí.
 2. Aktivita vnitřního prostředí je silnější než aktivita vnějšího prostředí.
 3. Napětí mezi vnějším a vnitřním prostředím je vyrovnané.
 - Pojmem *vnitřní prostředí* označujeme kulturní kód příjemců (svoje, domácí).
 - Pojmem *vnější prostředí* označujeme fakta, která identifikujeme jako nacházející se za hranicemi vnitřního prostředí (cizí prvky).
 - Intenzita napětí mezi kulturami je vyjadřováno koeficientem historických, kulturněspolečenských, antropologických a psychologických rozdílů mezi texty.

- **DVORECKÝ, Michal:** Překladatelská analýza aneb Jak se seznámit s výchozím textem. In: MÜGLOVÁ, Daniela: *Komunikace, tlumočení, překlad aneb Proč spadla babylonská věž?*, Nitra 2013.
- **GROMOVÁ, Edita:** *Teória a didaktika prekladu*, Nitra 2003.
- **GROMOVÁ, Edita:** *Úvod do translatologie*, Nitra 2009.
- **LEVÝ, Jiří:** *Umění překladu*, Praha 1998.
- **VAJDOVÁ, Libuša.** *Myslenie o preklade*, Bratislava, 2007.
- **VILIKOVSKÝ, Ján:** *Překlad jako tvorba*, Praha 2002.

POUŽITÁ LITERATURA

